

Ιστορία και εξέλιξη της στοματικής-προσωπικής περιοχής

Σ. Αλεξανδρή

«ιητρός ανήρ πολλών αντάξιος»
Όμηρος: Ιλιάς Λ. 514

Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΟΓΟΝΩΝ

Αν προσπαθήσουμε να διαιρέσουμε την ιστορία των επιστημών σε χρονικές περιόδους θα διαπιστώσουμε ότι αυτό δεν είναι και τόσο εφικτό. Και αυτό γιατί η επιστήμη συνιστά μία ενότητα, η οποία είναι αποτέλεσμα μιας αλληλουχίας γεγονότων καθώς και μελετών, ανακαλύψεων και διδασκαλιών παλαιότερων μελετητών-ερευνητών, που συνδράμουν την εξέλιξη της επιστήμης. Επομένως, κάθε προσπάθεια διαίρεσης της ιστορίας των επιστημών θα ήταν μια απόπειρα διάσπασης αυτής της ενότητας. Όμως, για λόγους καθαρά διευκόλυνσης της έρευνας όσον αφορά στην εξέλιξη της θεραπευτικής, θα τη διακρίνουμε σε τέσσερις μεγάλες ενότητες, όπου κάθε μία από αυτές αναφέρεται σε συγκεκριμένους αιώνες, λαούς και ανθρώπους όπου έχουν καταγραφεί μεγάλα επιτεύγματα [Εικ. 1].

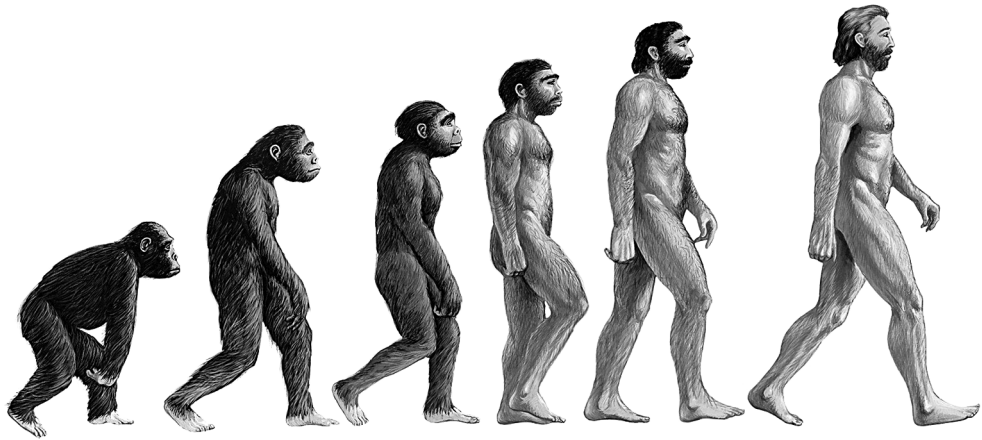
Στην πρώτη περίοδο, η οποία ονομάζεται και θεοκρατική, εξετάζεται η θεραπευτική των πρωτόγονων ανθρώπων των Αρχαίων Ανατολικών λαών καθώς και των αρχαίων Ελλήνων κατά την προϊπποκρατική περίοδο.

Στη δεύτερη περίοδο που ονομάζεται Φιλοσοφική, εξετάζεται η θεραπευτική των Ελλήνων κατά τους ιστορικούς χρόνους αλλά και των Ρωμαίων και των Βυζαντινών.

Στην τρίτη περίοδο, εξετάζεται η θεραπευτική στον αραβικό κόσμο, στο Μεσαίωνα, στην Αναγέννηση και κατά τον 18ο αιώνα.

Στην τελευταία περίοδο που ονομάζεται επιστημονική εξετάζεται η εξέλιξη της Ιατρικής από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα [1].

Στην πρώτη φάση η θεραπευτική εμφανίζεται ως εμπειρική και ενστικτώδης. Οι ερευνητές φέρνουν στο φώς στοιχεία που αποδεικνύουν ότι



Εικόνα 1. Γράφημα: Τα στάδια της εξέλιξης του ανθρώπου.

ασθένειες εμφανίζονται μαζί με τις πρώτες εκδηλώσεις ζωής του ανθρώπου. Από σκηνές του καθημερινού βίου του πρωτόγονου ανθρώπου, οι οποίες απεικονίζονται χαραγμένες σε τοίχους σπηλαίων, αντλούμε πληροφορίες για τα πρώτα εργαλεία που χρησιμοποίησε ο πρωτόγονος άνθρωπος, τον τρόπο που έθαβε τους νεκρούς του, καθώς και το πώς αντιμετώπιζε τις ασθένειες. Η θεραπευτική των πρωτογόνων διάρκεσε πολλούς αιώνες. Πιστεύεται δε πως αρχικά λειτούργησε ως ενστικτώδης και εμπειρική, στη συνέχεια έγινε δαιμονιακή και ανιμιστική και κατέληξε μαγική και θεοκρατική [57].

Όπως ήταν φυσικό ο πρωτόγονος άνθρωπος προκειμένου να αναζητήσει φάρμακα στράφηκε στο περιβάλλον, διότι και αυτός όπως και τα ζώα διέθετε πολύ αναπτυγμένο το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και της αυτοπροστασίας. Άρχισε να κάνει παρατηρήσεις και να συσχετίζει ασθένειες με θεραπευτικά μέσα. Πολλές από τις ιδιότητες των φυτών έγιναν αντιληπτές καθώς παρατηρούσε τις επιδράσεις που είχαν επάνω σε ζώα [1, 2] [Εικ. 2].

Επειδή ο πρωτόγονος άνθρωπος σε πολλές περιπτώσεις δεν μπορούσε να αντιληφθεί και να εξηγήσει την αιτία που προκάλεσε την ασθένεια, την απέδιδε σε μεταφυσικές καταστάσεις, τις οποίες και θεοποίησε. Είχε την πεποίθηση δε ότι υπήρχαν αγαθές και κακές δυνάμεις, που βρίσκονταν σε μία διαρκή πάλη και προκειμένου να τις εξευμενίσει κατέφευγε σε επικλήσεις και εξορκισμούς. Πολλές συμβολικές πράξεις στον τρόπο λατρείας των αρχαίων λαών έχουν την καταγωγή τους στην ανιμιστική αντίληψη του πρωτόγονου ανθρώπου, περί ισορροπίας καλών και κακών υπερφυσικών δυνάμεων. Τη θεραπευτική σε αυτή τη φάση την ασκούσε κάποιος από την οικογένεια και αργότερα κάποιος από τη φυλή [1].



Εικόνα 2. Απεικόνιση των ιδιοτήτων του φυτού «μανδραγόρας» που χρησιμοποιούσαν ευρέως στην καθημερινή θεραπευτική για την αντιμετώπιση του πόνου ή ως αναισθητικό.

Στη δεύτερη φάση η θεραπευτική εξελίσσεται σε δαιμονιακή-ανιμιστική. Σε αυτή τη φάση υπάρχει ο γιατρός-μάγος, που γνωρίζει πώς να εξορκίζει το κακό και μπορεί να προβλέπει το μέλλον. Πρόκειται για το πιο έμπειρο μέλος της φυλής, που κατέχει τη θεραπευτική τέχνη, γνωρίζει τις ιδιότητες των φυτών καθώς και τα δηλητήρια των ζώων. Η γνώση αυτή φυλάσσονταν με απόλυτο μυστικό τρόπο. Το αίμα είχε έναν πρωτεύοντα ρόλο καθώς αποτελούσε το σύμβολο της ζωής και γιαυτό η μύηση γινόταν μέσα από επώδυνες και αιματηρές διαδικασίες. Ο πρωτόγονος μάγος, ιερέας και γιατρός χρησιμοποιεί ορισμένα μέτρα όπως για παράδειγμα βεντούζες ή απομύζηση για

την απομάκρυνση των νοσημάτων. Η μέθοδος αυτή που φαίνεται λογική κατά την ιατρική έννοια, εντούτοις δεν στοχεύει στην απομάκρυνση της αιτίας που προκάλεσε την ασθένεια, αλλά στην απομάκρυνση των κακών πνευμάτων. Την ίδια αποτρεπτική σημασία έχει και η αφαίρεση αίματος με φλεβοτομή ή με χαράξεις σε διάφορα σημεία του σώματος με λεπτά αγκάθια με αποξυσμένα οστά. Επίσης τα βότανα με δυσάρεστη μυρωδιά ή κακή γεύση έχουν ως σκοπό να διώξουν τα κακά πνεύματα.

Οι γνώσεις σχετικά με τα φάρμακα μεταδίδονταν από γενιά σε γενιά, μέσα σε ένα πλαίσιο μυστικισμού και δεισιδαιμονίας. Πίστευαν για παράδειγμα πως το κόκκινο απομάκρυνε τις δυνάμεις του κακού και ότι το τατουάζ προστάτευε το σώμα από αυτές. Σταδιακά όμως, ο πρωτόγονος άνθρωπος άρχισε να αποκτά πείρα. Γνώριζε για παράδειγμα πως μπορούσε να επιτύχει ένα είδος αναισθησίας κάνοντας χρήση ορισμένων φυτών που προκαλούσαν ύπωση όπως π.χ. το μανδραγόρα. Η αντίληψη αυτή διατηρήθηκε για πάρα πολλά χρόνια και οι περιέργες δοξασίες του πρωτόγονου ανθρώπου εμπλουτίστηκαν με την πάροδο των χρόνων με γνώσεις τις οποίες απέκτησε από την εμπειρία [1].

Στην τρίτη φάση της θεραπευτικής, τη λεγόμενη μαγική ή θεοκρατική, θρησκεία και ιατρική συνδέθηκαν άρρηκτα και πέρασε αποκλειστικά στην αρμοδιότητα των ιερέων. Οι εκάστοτε θρησκευτικές αντιλήψεις που επικρατούσαν καλλιεργούσαν το φόβο για τις θεότητες με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός είδους μαγικής και συμπτωματικής θεραπευτικής. Η διαδικασία της θεραπείας άρχιζε με διάφορες τελετουργίες για την απομάκρυνση του κακού και αποτελούσαν θρησκευτικό προνόμιο των ιερέων, που φυλάσσονταν ως επτασφράγιστο μυστικό στους ναούς. Στους πρωτόγονους λαούς διαπιστώνεται η ταύτιση της θεραπευτικής ενέργειας με τις θρησκευτικές δοξασίες. Έτσι, για αιώνες η θεραπευτική, η οποία είχε πάρει τη μορφή μιας αποκρυφιστικής και μαγικής διαδικασίας, αποτέλεσε εμπόδιο για την πρόοδο της ιατρικής. Η αποκρυφιστική και μαγική αυτή αντίληψη διατηρήθηκε σε όλους τους αρχαίους λαούς μέχρι την ιπποκρατική εποχή [1, 2, 3, 4, 5, 6].

ΤΟ ΣΤΟΜΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Όπως προαναφέρθηκε, ό,τι δεν μπορούσε να εξηγήσει ο άνθρωπος το απέδιδε πάντα σε υπερφυσικές δυνάμεις. Έτσι και οι πρώτοι άνθρωποι όπως ήταν φυσικό απέδιδαν τις αρρώστιες στους Θεούς, από τους οποίους ζητούσαν τη σωτηρία τους με τη μεσολάβηση των θεραπόντων τους, που ήταν ιερείς, αλλά και μάγοι, οι οποίοι εξόρκιζαν τα κακά πνεύματα. Ιερείς λοιπόν και μάγοι ήταν οι πρώτοι που ασχολήθηκαν με τα προβλήματα υγείας του σώματος αλλά και του στόματος. Με την πάροδο των χρόνων οι λαοί δεν

περιορίστηκαν στο να εναποθέτουν τα προβλήματα της υγείας τους στους ιερείς και στους μάγους. Οι Βαβυλώνιοι για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης,¹ μετέφεραν τον άρρωστο στην αγορά και του συμπαραστέκονταν οι περαστικοί, προκειμένου αφενός να πάρουν πληροφορίες για την ασθένεια από τον πάσχοντα και ταυτόχρονα να τον βοηθήσουν δίδοντας του συμβουλές από την εμπειρία που είχαν από παρόμοια προσωπική τους περίπτωσης [57].

Στη συγκέντρωση πληροφοριών, οι οποίες βοήθησαν στη διάδοση των θεραπευτικών γνώσεων και μεθόδων θεραπείας, συνετέλεσαν και τα αφιερώματα που είτε από συνήθεια, είτε για λόγους ευγνωμοσύνης αφιερώνονταν στις «κατοικίες» των Θεών, δηλαδή στα ιερά. Συνήθως επρόκειτο για πινάκια πάνω στα οποία ήταν χαραγμένη η κάθε ασθένεια και ο τρόπος αντιμετώπισής της. Η συνήθεια αυτή διατηρήθηκε επί αιώνες σε ολόκληρο τον κόσμο. Όμως, από όσα μας έχουν γίνει γνωστά μέχρι τώρα, πινάκια στα οποία αναγράφονταν ασθένειες και θεραπείες, που αφορούσαν στο στόμα και ειδικότερα στα δόντια δεν έχουν βρεθεί στους πολύ μακρινούς αυτούς χρόνους. Από αυτό γίνεται φανερό πως εκείνοι που είχαν προβλήματα με τα δόντια δεν κατέφευγαν στους αρμόδιους, καθώς αυτοί ασχολούνταν με σοβαρότερες περιπτώσεις [1].

Μια πιο σαφή εικόνα για τα αφιερώματα αυτά και του ιατρικού τους περιεχομένου, μας δίνουν οι επιγραφές που βρέθηκαν στους Ασσύριους, τους Βαβυλώνιους και τους Αιγύπτιους. Αλλά ακόμη καλύτερη πληροφόρηση έχουμε από τις επιγραφές που βρέθηκαν στα Ασκληπιεία της Επιδαύρου και της Κω, όπου συμπεριλαμβάνονταν πολλά και ποικίλα αναθήματα, τα οποία παρίσταναν μέλη του ανθρωπίνου σώματος. Αναπαριστούσαν χέρια, πόδια, μάτια, αφτιά και άλλα μέλη του σώματος, εκτός από γνάθους και δόντια. Σχετικά τεκμήρια υπάρχουν ακόμη και στο Εθνολογικό Μουσείο των Αθηνών, όπου βρίσκονται χρυσά ή επίχρυσα, αργυρά, χάλκινα ή και λίθινα εργαλεία, όπως καθετήρες, μύλες κ.ά. καθώς και μία οδοντάγρα, που προφανώς αφιέρωναν ακόμη και οι θεράποντες για να ευχαριστήσουν τους Θεούς για την επιτυχή έκβαση κάποιας επέμβασης ή θεραπείας. Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ, πως οι επιγραφές αυτές ήταν στη διάθεση μόνο των ιερέων για να τις μελετήσουν, καθώς θεωρούνταν «ιερές». Έτσι, μέθοδοι διά-

1. «Οι Βαβυλώνιοι τους κάμνοντας εις την αγοράν εκφορέουσι ου γαρ δη χρέονται ιητροίσι προσιόντες ών προς τον κάμνοντα συμβουλεύουσι περί της νούσου, είτις και αυτός τοιούτο έπαθε, οκοίον άν έχη ο κάμωνν ή άλλον είδε παθόντα ταύτα προσιόντες συμβουλεύουσι και παραινέουσι, άσσα αυτός ποιήσας εξέφυγεν ομοίην νούσον ή άλλον είδεν εκφυγόντα. Σιγή δε παρεξελθειν τον κάμνοντα ού σφι έξεστι, πριν άν επείρηται, ή τινα νούσον έχει».

γνωσης και θεραπείας διατηρούνταν με αυτό τον τρόπο μυστικές ώστε να χρησιμοποιούνται ως διδάγματα, αλλά και αποκλειστικότητα της κάστας των ιερέων, που με την πάροδο των χρόνων, αποτέλεσαν διακεκριμένη τάξη, η οποία απολάμβανε μεγάλου σεβασμού αλλά και προνομίων, από όπου και προήλθε και το «...τα ιερά πράγματα ιεροίσι ανθρώποισι δείκνυται» [1, 7, 8, 9, 10, 11, 12].

Το στόμα στον προάνθρωπο²

Από ευρήματα των παλαιοντολόγων διαπιστώνεται ότι η νόσος προϋπήρξε του ανθρώπου, καθώς πριν από την εμφάνιση του ζούσαν ήδη άλλα όντα, παρόμοια με τον σημερινό άνθρωπο. Επομένως για να οδηγηθούμε σε μία σωστή ανασκόπηση της ιστορίας με εστίαση την περιοχή του στόματος, θα πρέπει προηγουμένως να κάνουμε μία σύντομη ανασκόπηση της μακρινής εκείνης εποχής, με βάση τα επιτεύγματα της Παλαιοντολογίας, της Ανθρωπολογίας και της Συγκριτικής Ανατομικής, ως προς την κατάσταση των δοντιών των παρόμοιων με τον άνθρωπο όντων και να δούμε με ποιούς τρόπους ο προϊστορικός άνθρωπος αντιμετώπιζε τα προβλήματα υγείας και κυρίως των δοντιών και του στόματος [1, 8].

Οι μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί έδειξαν ότι τα δόντια πρωτοεμφανίστηκαν στους μυλόστομους με τη μορφή κεράτινων σχηματισμών και κυρίως στους καρχαρίες και στα ερπετά, στην είσοδο του πεπτικού τους συστήματος με σκοπό αρχικά τη συγκράτηση της τροφής και στη συνέχεια στα θηλαστικά με τη μηχανική πέψη. Όπως διαπίστωσαν οι παλαιανθρωπολόγοι στα είδη που προηγήθηκαν του ανθρώπου, εμφανίζονται τόσο η τερηδόνα όσο και η περιοδοντική νόσος [1, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13] [Εικ. 3].

Στην παλαιοζωική εποχή υπάρχουν πλείστα παραδείγματα όχι μόνο καταγμάτων και τερηδόνας των δοντιών, αλλά και παρασιτικών νόσων σε δεινόσαυρους και βροντόσαυρους, αλλά και σε ζώα της μεσοζωικής περιόδου. Βρέθηκαν τεκμήρια οστικών βλαβών, που αντιστοιχούν σε γνωστές σε μας μορφές, όπως π.χ. περιοστίτιδες, νεκρώσεις, απορροφήσεις λόγω φατνιακής πυόρροιας, αρθρίτιδες ακόμη και οστεομυελίτιδες. Επειδή οι βλάβες έχουν διαπιστωθεί σε απολιθώματα, η μελέτη περιορίζεται αναγκαστικά σε βλάβες των οστών [1, 7, 8, 13, 14, 15].

Ύστερα από την εμφάνιση του *Homo Erectus*, που διαπιστώθηκε ότι έζησε πριν από δύομισι εκατομμύρια χρόνια στην Ανατολική Αφρική, ο *Erectus* την εγκατέλειψε πριν από περίπου 1,5 εκατομμύριο χρόνια και μετανάστευσε

2. Micheloni P. (1976) Storia dell' odontoiatria, Volume I: Dalla preistoria al tempo di Roma, Rome: Tipografia Editrice Italia



Εικόνα 3. Δόντι προϊστορικού καρχαρία.

προς τις τροπικές και τις πιο εύκρατες ζώνες της Ευρασίας. Έτσι, πριν από 600.000 χρόνια εμφανίζονται μεταβολές στις μορφές του *Homo Erectus*, ο οποίος εφοδιασμένος με τη χρήση της φωτιάς αποτόλμησε την εγκατάστασή του σε πιο ψυχρές περιοχές ακόμη και στις υποαρκτικές ζώνες προς τον Ειρηνικό ωκεανό. Ο πρακτικός νους του *Homo Erectus* άφησε ως πνευματική κληρονομιά στον άνθρωπο σημαντικές εφευρέσεις, όπως την αντίληψη περί συμμετρίας και την κατασκευή του πρώτου δίκροπου εργαλείου, τη χρήση της φωτιάς, την πρώτη οργάνωση ομαδικών κατασκηνώσεων, τη γέννηση των τοπικών παραδόσεων, τη χρήση των χρωματογόνων ουσιών και τις λειτουργικές συνήθειες, όπως την τεχνική της κοπής με κοπτικά εργαλεία [1, 3, 4, 12, 16].

Όλες αυτές οι ενδείξεις αποδεικνύουν ότι ο *Homo Erectus*, σημείωσε μία πρόοδο και ταχύτερη εξέλιξη από τα άλλα είδη και ειδικότερα τη μετάβαση από τον *Homo Habilis* στον *Homo Erectus* και από εκεί στον *Homo Sapiens*. Όσον αφορά δε στο θέμα των δοντιών, θα πρέπει να σημειώσουμε πως ο άνθρωπος που έζησε πριν από 2,5 εκατομμύρια χρόνια, τρέφονταν με τερηδόγόνες τροφές, όπως θα τις χαρακτηρίζαμε σήμερα, καθώς ο πρωτόγονος άνθρωπος είχε στη διάθεσή του για τη διατροφή του απεριόριστη βλάστηση, όπως καρπούς, ρίζες, βολβούς, αλλά και μικρά ζώα, θηράματα. Όλα υπήρχαν στη διάθεσή του σε μεγάλη αφθονία, ώστε το μόνο πρόβλημα που είχε ήταν το τί να επιλέξει [1, 3, 4, 12, 16, 17].

Μετά από όλα αυτά τα δεδομένα θα πρέπει να δεχθούμε πως η τερηδόνα των δοντιών θα πρέπει να χρονολογηθεί πριν από την εμφάνιση του ανθρώπου, εφόσον έχει διαπιστωθεί η ύπαρξή της σε όντα που έζησαν πριν από αυτόν [Εικ. 4].



Εικόνα 4. Δόντια προϊστορικών γεωργών με τις αρχαιότερες άμεσες ενδείξεις κατανάλωσης γάλακτος στον κόσμο πριν περίπου 6.000 χρόνια.

Η Παλαιοπαθολογία και το στόμα

Από τη μελέτη των εργασιών των παλαιοπαθολόγων, όπως προαναφέρθηκε, προκύπτει ότι η νόσος εμφανίσθηκε στον πλανήτη μας μαζί με τη ζωή και έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στη ζωή του πλανήτη, καθώς συνέτεινε όχι μόνο στην εμφάνιση των μέσων άμυνας του οργανισμού, όπως φαγοκυττάρωση, ανοσία, αλλά, γενικώς συνέβαλε στην εξέλιξη των όντων.

Έργο της παλαιοπαθολογίας δεν είναι μόνο η μελέτη, η ανάλυση και η ερμηνεία ιχνών από νοσηρές βλάβες ως κατάλοιπα ασθενειών παλαιότερων εποχών, αλλά, κυρίως η έρευνα της επίδρασης των νόσων στην εξέλιξη των ζωικών ειδών. Όπως για παράδειγμα τα οδοντοφατνιακά αποστήματα στις γνάθους, που διαπιστώθηκε στον άνθρωπο της *Chapelle-Aux-Saints*, αλλά και οι αθρίτιδες και οι σπονδυλίτιδες, συνιστούν επίσης αδιάσειστα στοιχεία που μας προσκόμισε η Παλαιοπαθολογία και ειδικότερα, η Προϊστορική Παλαιονοσολογία και η Βιογονία.

Ευρήματα επίσης σημαντικά έχουν ανασυρθεί από προϊστορικούς τάφους, σε νεκροπόλεις, σε ερείπια οικισμών, στο υπέδαφος, σε πεδία μαχών, σε σπήλαια και σε σκελετούς, που ανήκαν στον προϊστορικό άνθρωπο.

Πολύτιμα ακόμη θεωρούνται όσα ευρήματα ανασύρθηκαν από τον Αιγυπτιακό πολιτισμό με τις μούμιες, καθώς αναβρέθηκαν ανέπαφες χάρη στο ξηρό από την μεγάλη ηλιοφάνεια έδαφος και τη χρήση άγνωστων ως επί το πλείστον ουσιών. Τα ευρήματα αυτά είναι πάρα πολύ σημαντικά γιατί μας δίνουν τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε παθολογικά στίγματα όχι μόνο στους σκελετούς, αλλά και στο περιβάλλον τους, δηλαδή το μυϊκό σύστημα και τα σπλάχνα.